

СЕКЦІЯ 10 СТАТИСТИКА

УДК 311:3

Ищук Я.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри статистики
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана

СТАТИСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

В статті визначено поняття продовольчої безпеки як складового елемента економічної безпеки держави. Розглянуто основні індикатори і критерії продовольчої безпеки згідно із Законом України «Про продовольчу безпеку». Проаналізовано стан продовольчої безпеки України загалом і у розрізі окремих областей за такими показниками, як середньодобова поживність раціону, достатність споживання окремих продуктів харчування, економічна доступність продуктів харчування, ємність внутрішнього ринку та імпортозалежність за окремими групами продовольства.

Ключові слова: продовольча безпека, критерій продовольчої безпеки, глобальний індекс продовольчої безпеки, достатність споживання продуктів харчування, економічна доступність продуктів харчування, продовольча незалежність.

Ищук Я.В. СТАТИСТИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

В статье определено понятие продовольственной безопасности как составного элемента экономической безопасности государства. Рассмотрены основные индикаторы и критерии продовольственной безопасности в соответствии с Законом Украины «О продовольственной безопасности». Проанализировано состояние продовольственной безопасности Украины в целом и в разрезе отдельных областей по таким показателям, как среднесуточная питательность рациона, достаточность потребления отдельных продуктов питания, экономическая доступность продуктов питания, емкость внутреннего рынка и импортозависимость по отдельным группам продовольствия.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, критерий продовольственной безопасности, глобальный индекс продовольственной безопасности, достаточность потребления продуктов питания, экономическая доступность продуктов питания, продовольственная независимость.

Ishchuk Ya.V. STATISTICAL SUPPORT OF FOOD SECURITY

Food security in Ukraine in the current economic and political environment is one of the basic conditions for national sovereignty and independence. The concept of «food security» is defined as a component of economic security of the state. The main indicators and criteria of food security in accordance with the Law of Ukraine «On Food Security» are given. The analysis covers official statistical data on sufficiency of foods consumption by Ukrainian region (2015), the share of households' expenses on foods by Ukrainian region (2015), domestic food market capacity (2014, 2015), imports dependency by category of food (2014, 2015). The evaluation is made by the method fixed in the Law of Ukraine «On Food Security».

Keywords: food security, food security criterion, Global Index of Food Security, sufficiency of foods consumption, economic accessibility of foods, food sovereignty.

Постановка проблеми. Продовольча безпека України в сучасних економічних і політичних умовах є однією з основних умов збереження національного суверенітету і незалежності держави. Продовольча безпека є невід'ємною складовою економічної безпеки країни. Проблема продовольчої безпеки не має кон'юнктурного характеру. Вона буде існувати, поки є держава, визначальним фактором сили і авторитету якої є підтримання відповідного рівня продовольчої безпеки. Підтвердженням цього є правове забезпечення та постійна увага до проблем продовольчої безпеки в країнах ЄС, США, Японії та інших.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням державного регулювання забезпечення продовольчої безпеки приділяли увагу українські та зарубіжні учені. Серед українських авторів слід виділити В. Гейця, С. Герасименка, Л. Дейнеко, Е. Лібанову, І. Калачову, О. Кочеткова, І. Лукінова, Д. Манцурова, І. Манцурова, Р. Маркова, Г. Мостового, П. Саблука, В. Трегубчука, В. Юрчишина, В. Вороніна, А. Дегтяр, Б. Гунського та інших [1–7]. Однак дослідження цієї проблеми не можна вважати вичерпними, оскільки велика кількість її аспектів ще недостатньо висвітлена, а деякі з них потребують постійного моніторингу та аналізу.

Метою статті є оцінювання стану і тенденцій розвитку продовольчої безпеки як загалом в Україні, так і в розрізі окремих її областей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно із Законом України «Про продовольчу безпеку України» поняття «продовольча безпека» визначає таке соціально-економічне та екологічне становище, за якого всі соціальні та демографічні групи населення стабільно та гарантовано забезпечені безпечним і якісним продовольством у необхідній кількості та асортименті, необхідних і достатніх для фізичного і соціального розвитку особистості, забезпечення здоров'я населення України [8].

Продовольча безпека як багаторівнева системна категорія характеризує економічні відносини на різних рівнях людської спільноти: глобальному, національному, на рівні соціальних груп, сімей, окремої особи. Вона не зводиться тільки до проблем споживання окремих продуктів харчування. Продовольча безпека має три аспекти: політичний, економічний та соціальний. Політичний аспект полягає в набутті окремою державою конкурентного положення в глобальному конкурентному середовищі на світовому ринку продовольчих товарів. Економічний аспект

показує здатність держави використовувати внутрішній агропотенціал і гарантувати незалежність від зовнішніх ринків продовольства. Соціальний аспект характеризує зайнятість населення в аграрному секторі та забезпечення гідних умов і оплати праці.

Одним із міжнародних показників, які характеризують продовольчу безпеку держави, є Глобальний індекс продовольчої безпеки, який розраховується починаючи з 2012 р.

Глобальний індекс продовольчої безпеки (далі – ГППБ), розроблений дослідницьким підрозділом журналу «The Economist» («Economist Intelligence Unit»), оцінює основні аспекти фінансової та фізичної доступності продовольства, а також якості та безпеки продуктів харчування в 109 країнах світу. ГППБ являє собою динамічну кількісно-якісну модель, що базується більш ніж на 28 показниках, яка вимірює фактори продовольчої безпеки в розвинених країнах.

Таблиця 1
Динаміка значення глобального індексу продовольчої безпеки України

Рік	Значення індексу	Місце у світовому рейтингу
2012	57,8	46
2013	57,6	48
2014	56,6	52
2015	54,4	59
2016	55,2	63

У 2016 р. серед сильних аспектів (кількісна характеристика яких більше ніж 75 пунктів) були названі такі: невисока частка населення, яке перебуває за глобальної межею бідності (витрачає менше ніж \$1,90 за день на особу), безпека продовольства, невисокі втрати продовольства, низькі ввізні мита, достатнє постачання та наявність програм з дотримання безпеки продовольства. Слабкими сторонами були названі високий рівень корупції, ризики політичної нестабільності, низьке значення ВВП на душу населення.

Оцінювання стану продовольчої безпеки України на державному рівні здійснюється згідно із методикою Закону України «Про продовольчу безпеку», яка включає наступні індикатори [8]:

1) рівень споживання населенням харчових продуктів, який визначається фактичним споживанням окремих видів харчових продуктів у розрахунку на душу населення, добовою енергетичною цінністю раціону людини, його збалансованістю за вмістом білків, жирів, вуглеводів, вітамінів, макро- та мікроелементів;

2) економічна доступність харчових продуктів, яка визначається вартістю продовольчого кошика відносно рівня середньомісячної реальної заробітної плати та або часткою сукупних витрат на харчування у загальному обсязі сукупних витрат домогосподарств;

3) фізична доступність харчових продуктів, яка визначається структурою джерел реалізації харчових продуктів на ринку, наявністю мережі роздрібною торгівлі у розрахунку на 10 тис. осіб, чисельністю торговельних місць на продовольчих ринках у розрахунку на 10 тис. осіб, станом розвитку оптової торгівлі продовольчими товарами, наявністю та асортиментом основних видів харчових продуктів у роздрібній торговельній мережі та на ринках на відповідній території;

4) стійкість продовольчого ринку, яка визначається рівнем роздрібних і закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію з урахуванням нормативної рентабельності її виробництва;

5) ступінь незалежності продовольчого ринку, який визначається часткою імпортованих харчових продуктів у загальній структурі їх реалізації, рівнем самозабезпеченості основними видами продовольства, обсягом державних запасів продовольства та балансом зовнішньої торгівлі продовольчими товарами;

6) безпечність і якість харчових продуктів, яка визначається станом харчових продуктів, що є результатом діяльності з їх виробництва та обігу, яка здійснюється з дотриманням вимог, встановлених санітарними заходами та/або технічними регламентами, і забезпечує впевненість у тому, що харчові продукти не завдають шкоди здоров'ю людини, якщо вони спожиті за призначенням, а також ступенем досконалості властивостей та характерних рис харчових продуктів, які здатні задовольнити потреби та побажання споживачів;

7) рівень розвитку аграрного сектору, який визначається за допомогою оцінок обсягу виробництва окремих видів продовольства, урожайності основних видів сільськогосподарських культур, продуктивності худоби і птиці, частки господарств населення у виробництві окремих видів сільськогосподарської продукції, рентабельності виробництва основних видів продовольства; фінансових результатів підприємств сільського та рибного господарства, харчової промисловості та промисловості з перероблення сільськогосподарських продуктів, а також обсягу інвестицій в аграрний сектор, у тому числі іноземних, рівня державної підтримки аграрних товаровиробників;

8) природно-ресурсний потенціал і ефективність його використання, які визначаються за показниками родючості земель сільськогосподарського призначення, у тому числі в розрізі окремих територій, частки деградованих земель у загальній їх структурі та рівнем розораності земель.

У Законі України «Про продовольчу безпеку» наведено такі критерії оцінювання стану продовольчої безпеки:

1) граничний критерій індикатора незалежності продовольчого ринку, який визначається як співвідношення між обсягом продовольчого зерна у державних продовольчих ресурсах і обсягом внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно, а також як співвідношення між обсягом імпорту окремого продукту в натуральних одиницях та ємністю його внутрішнього ринку; становить 20%;

2) граничний критерій індикатора економічної доступності харчових продуктів, який визначається як частка сукупних витрат на харчування у сукупних витратах домогосподарств; граничний критерій цього індикатора становить 50% і змінюватиметься при зростанні реальних доходів населення;

3) граничний критерій індикатора споживання населенням харчових продуктів, який визначається як сума добутоків одиниці маси окремих видів продуктів, які споживаються людиною протягом доби, та їхньої енергетичної цінності; становить 3 000 ккалорій на добу.

За даними Державної служби статистики [10] у 2015 р. середньодобова поживність раціону українця становила 2 799 ккал, що майже на 7% менше граничного критерію, визначеного Законом України «Про продовольчу безпеку» (3 000 ккал). Дані у регіональному розрізі свідчать, що областями з найнижчими показниками середньодобової поживності раціону є Луганська (2 252 ккал) та Донецька (2 664 ккал), а лідерами – Вінницька (3 053 ккал) та Черкаська (3 185 ккал) (рис.1).

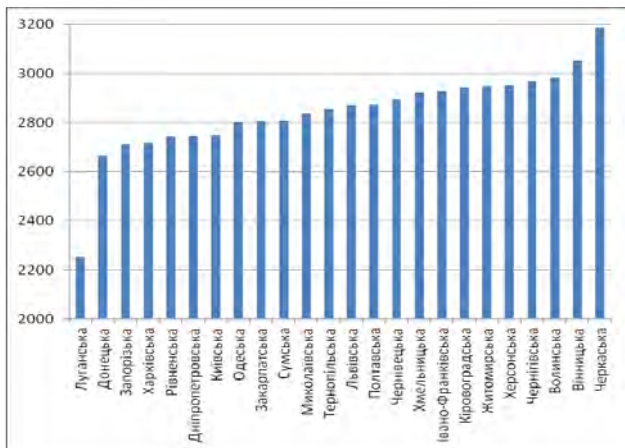

Рис. 1. Калорійність середньодобового раціону населення за областями України у 2015 р.

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Свої потреби у необхідній кількості калорій українці в 2015 р. задовольняли за рахунок продуктів рослинного походження – 72%. Решту складало споживання продукції тваринного походження – 28%. Це майже у 2 рази менше від необхідного для здорового харчування рівня (55%).

Якщо проаналізувати достатність споживання населенням України основних продуктів харчування, то ситуація у 2015 р. залишається невтішною.

У 2015 р. можна побачити, що за найважливішими групами продуктів харчування, такими як м'ясо і м'ясопродукти, молоко і молокопродукти, фрукти та ягоди, риба і рибні продукти, рівень споживання навіть не досяг мінімальних норм споживання.

Дана тенденція свідчить про економічну кризу всередині країни, коли через суттєве зростання цін на продукти харчування населення стало обмежувати себе в їх споживанні. Відповідно, населення стало споживати більше дешевих хлібобулочних виробів, яєць, картоплі, овочів. Тобто власні енергетичні потреби населення країни забезпечує за рахунок дешевих (доступніших) продуктів, що свідчить про незбалансованість харчування населення.

За даними Державної служби статистики, перебічне домогосподарство в Україні у 2015 р. витратило на продукти харчування 2 207,23 грн. на

місяць, що складало 53,1% сукупних витрат, що на 3,1 п. п. перевищує граничне значення 50%, зафіксоване Законом України «Про продовольчу безпеку». У 2013 р. граничне значення цього показника було вперше законодавчо зменшено з 60 до 50%, що наблизило його до світових стандартів (середньосвітове значення цього показника у 2013 р. серед країн світу згідно з ГПП становило 47%).

Динаміка витрат на харчування свідчить, що найближче до граничного рівня витрат на харчування Україна наближалась у 2012–2013 рр., коли ця частка складала 50,1%.

Таблиця 3

Динаміка частки витрат на харчування в сукупних витратах домогосподарств, %

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Витрати на харчування	51,6	51,3	50,1	50,1	51,9	53,1

Частку витрат домогосподарств на продукти харчування за областями України наведено на рисунку 2.

Найменшу частку сукупних витрат (до 50%) витратили на придбання продуктів харчування домогосподарства із Запорізької, Луганської областей України. В інших областях частка витрат домогосподарств

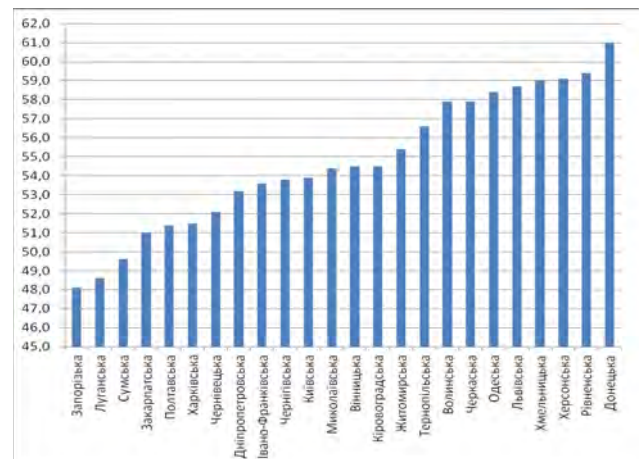

Рис. 2. Частка витрат домогосподарств на харчування за областями України у 2015 р.

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Таблиця 2

Рівень споживання населенням України основних продуктів харчування, кг на 1 особу на рік

Продукти	Мінімальні норми*	Раціональні норми**	2010	2011	2012	2013	2014	2015
М'ясо та м'ясопродукти	52	80	52	51	54	56	54	51
Молоко та молочні продукти	341	380	206	205	215	221	223	210
Яйця (млн. шт.)	231	290	290	310	307	309	310	285
Хлібні продукти	94	101	111	110	109	108	109	103
Картопля	96	124	129	139	140	135	141	138
Овочі та баштанні продовольчі культури	105	161	144	163	163	163	163	161
Плоди, ягоди та виноград (без переробки на вино)	68	90	48	53	53	56	52	51
Риба та рибні продукти	12	20	15	13	14	15	11	9
Цукор	32	38	37	39	38	37	36	36
Олія	8	13	15	14	13	13	13	12

* Затверджені Постановою кабінету Міністрів України від 14.04.2000 р. № 656

** За термінологією МОЗ України «Орієнтовний набір основних продовольчої сировини і харчових продуктів для забезпечення у середньому на душу населення на 2005–2015 роки»

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

на харчування перевищує встановлений критерій, що є свідченням певних обмежень в економічній доступності продуктів харчування в цих областях.

Якщо порівнювати даний показник з аналогічним в розвинутих країнах світу, то ситуація виглядає майже критичною: у країнах ЄС цей показник не перевищує 13%, в США – менше 10%.

Ще одним індикатором стану продовольчої безпеки є ємність внутрішнього ринку. Він розраховується як добуток річного середньодушового споживання певного продукту та середньорічної чисельності населення. Зважаючи на те, що за 2015 р. населення України скоротилося на 168,4 тис. осіб або на 0,4%, ємність внутрішнього ринку в більшій мірі була обумовлена зміною рівня споживання. Оцінку ємності внутрішнього ринку наведено в таблиці 4.

Порівняно з попереднім роком у 2015 р. відбулося збільшення ємності внутрішнього ринку всіх продовольчих груп. Особливо помітним воно було в таких групах, де споживання найбільше відстає від раціональних норм: м'ясо та м'ясопродукти, молоко і молочні продукти, риба і рибні продукти.

Таблиця 4

Оцінка ємності внутрішнього ринку споживання продуктів харчування, тис. т

	Ємність ринку		Темп приросту, %
	2014	2015	
М'ясо та м'ясопродукти	2 325,4	2 178,7	-6,3
Молоко і молочні продукти	9 581,1	8 995,0	-6,0
Яйця (млн. шт.)	13 344,7	12 014,8	-9,9
Хлібні продукти	4 667,7	4 422,8	-5,2
Картопля	6 061,3	5 891,5	-2,8
Овочі і баштанні продовольчі культури	7 019,1	6 889,8	-1,8
Плоди, ягоди та виноград	2 248,6	2 178,9	-3,1
Риба та рибні продукти	479,4	367,2	-23,4
Цукор	1 559,1	1 527,6	-2,0
Олія	561,2	525,1	-6,4

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Потреби населення у продовольстві у 2015 р. задовольнялися здебільшого вітчизняним виробництвом (табл. 5).

Таблиця 5

Розрахунок імпортозалежності за групами продовольства, тис. т

	Імпорт продукції в 2015 р.	Ємність внутрішнього ринку в 2015 р.	% імпортозалежності	
			2014	2015
Зернові і зернобобові	4 423	190	2,0	4,3
М'ясо і м'ясопродукти	2 179	158	8,6	7,3
Молоко і молокопродукти	8 995	78	3,7	0,9
Риба і рибопродукти	367	237	75,4	64,6
Яйця	12 015	190	0,9	1,6
Овочі і баштанні	6 890	95	3,2	1,4
Плоди, ягоди та виноград	2 179	588	38,1	27,0
Картопля	5 892	17	0,7	0,3

Цукор	1 528	4	0,4	0,3
Олія рослинна	525	160	39,8	30,5

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Як свідчать дані таблиці 5, найбільш імпортозалежними групами продовольства у 2015 р. були риба і рибопродукти, плоди, ягоди та виноград і олія рослинна. Питома вага імпорту цих груп значно відрізняється від інших груп. Позитивним є те, що у 2015 р. показник імпортозалежності майже всіх основних продуктів харчування знизився в порівнянні з 2014 р., тобто відбулося насичення внутрішнього ринку більш дешевими продуктами власного виробництва.

Значний відсоток імпорту у групі «олія рослинна» обумовлений ввезенням тропічних олій, які не виробляються в Україні. Внутрішній попит на соняшникову олію повністю забезпечувався власним виробництвом.

Висновки. У 2015 р. відбулося погіршення значень більшості індикаторів, що характеризують стан продовольчої безпеки України: зменшилася середньодобова калорійність раціону українців; знизився рівень доступності харчування для населення: витрати на харчування становили 53,1% від сукупних витрат домогосподарств проти 51,9% у попередньому році; відбулося зменшення ємності внутрішнього ринку завдяки зниженню рівня споживання за такими «цінними» продовольчими групами, як м'ясні і молочні продукти, яйця, плоди, ягоди та виноград і риба.

Майже єдиним позитивним моментом можна вважати зниження рівня імпортозалежності країни за такими товарними групами, як риба і рибопродукти, плоди та ягоди та рослинні олії. Але в даному випадку задоволення потреби населення у продовольстві продукцією вітчизняного виробництва відбувалося внаслідок суттєвого падіння купівельної спроможності.

Проте, Україна, маючи сприятливі природно-кліматичні умови для вирощування більшості видів сільськогосподарської продукції та потужний людський потенціал, має можливість не тільки забезпечити внутрішню продовольчу безпеку, а й стати конкурентним гравцем на світовому ринку продовольства. Тому державна політика забезпечення продовольчої безпеки в сучасних умовах повинна полягати в стимулюванні виробництва сільськогосподарської продукції вітчизняними виробниками.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Калачова І.В. Інформаційне забезпечення соціального управління : [монографія] / І.В. Калачова. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2006. – 352 с.
2. Інформаційне забезпечення державного та регіонального соціального управління : [монографія] / [О.Г. Осауленко, О.Ф. Новікова, Н.С. Власенко, І.В. Калачова та ін.] – Київ; Донецьк: ІЕП НАН України; Держкомстат України, 2004. – 656 с.
3. Парфенцева Н.О. Статистичне вивчення соціально-економічного розвитку України : [підручник] / Н.О. Парфенцева, Р.О. Кулинич; Нац. акад. статистики, обліку та аудиту. – К., 2011. – 456 с.
4. Єріна А.М. Статистичне моделювання та прогнозування : [підручник] / А.М. Єріна, Д.Л. Єрін. – К. : КНЕУ, 2014. – 348 с.
5. Лібанова Е.М. Бідність населення України: причини, масштаби, наслідки : [монографія] / Е.М. Лібанова. – К.: КНЕУ, 2008. – 328 с.
6. Манууров Д.І. Статистичне оцінювання рівня життя населення України в умовах глобальної економічної кризи / І.Г. Манууров, Д.І. Манууров // Формування ринкової економіки : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2010. – С. 431–442.

7. Манцуров І.Г. Статистика економічного зростання та конкурентоспроможності країни : [монографія] / І.Г. Манцуров. – К. : КНЕУ, 2006. – 392 с.
8. Закон України «Про продовольчу безпеку України» від 22.12.2011 р. № 4227-IV. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua>.
9. The Global Food Security Index. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://foodsecurityindex.eiu.com/>
10. Офіційний веб сайт Держстату України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>